

Сила дужого

Джек Лондон

Притча не бреше, але брехуни
можуть говорити притчами.

Ліп-Кінг

Дід Довгобородий урвав свою розповідь і, облизавши масні пальці, витер їх об голі боки, на які не зовсім вистачало подертої ведмежої шкіри. Круг нього сиділо навпочіпки трое юнаків — онуки його: Прудкий Олень, Жовтоголовий і Той, що боїться темряви. Виглядали вони майже однаково. Тіло їм почасти вкривали шкіри диких тварин. Самі вони були зігнуті, худі, вузькостегні й кривоногі, хоч мали дужі груди та важкі й здоровенні руки. Густе волосся вкривало їхні груди, руки й ноги. На головах у них було скуйовджене, нестрижене волосся, яке довгими пасмами звисало на очі, подібні до намистин, чорні й блискучі, мов у птаха. Ті очі близько підступали одне до одного, вилиці були широкі, а нижня масивна щелепа виступала наперед.

Стояла ясна зоряна ніч; далеко вниз від них слалися вкриті лісом пасма гір. Небо в далечині червоніло вулканною загравою. За їхніми спинами зяяла чорна паща печери, і з неї часом бурхали пориви вітру. Якраз перед ними палав огонь. Збоку лежала напівз'їдена туша ведмедя, а трохи оддалік розташувалось декілька кудластих собак, великих і вовкуватих. Біля кожної людини лежали Лук, стріли й здоровезний дрюк. Коло в'їстя печери до скелі було прихилено кілька невігадливо зроблених списів.

— Оце так ми перебралися з печери на дерево, — промовив Довгобородий.

Хлопці невтримно зареготали, мов великі діти, згадавши історію, що їй допіру він розповів. Довгобородий теж засміявся, і кістяне шило на п'ять дюймів завдовжки, просунуте в нього крізь носовий хрящ, затріпотіло й затанцювало, роблячи його лютим з вигляду. Оповідав він не виразними словами, як ми їх передаємо, а видавав ротом тваринні згуки, які означали те саме, що й елова.

— І це перше, що я пам'ятаю про Морську Долину, вів далі Довгобородий. — З нас була дуже дурна юрба. Ми не знали, що таке сила. Бачте, кожна родина жила сама собою і тільки про себе дбала. Нас було тридцять родин, але сили від того нам не прибувало. Ми весь час боялися одне одного. Ніхто ні до кого не ходив. У верховітті нашого дерева ми зробили курінь з трави, а на помості коло нього наклали купу каміняччя — це на голови тих, хто наважився б прийти до нас. Мали ми також списи й стріли. Ми теж ніколи не ходили під дерева до інших родин. Раз мій брат пішов під дерево старого Бу-у, і йому пробили голову, — і то був його кінець.

Старий Бу-у був дуже сильний. Казали, що він легко міг скрутити в'язи дорослому чоловікові. Я ніколи не чув, щоб він зробив це, бо ніхто не давав йому нагоди. Батько теж не давав нагоди. Одного дня, коли батько був на березі, Бу-у погнався за матір'ю. Вона не могла швидко бігти, бо напередодні рвала на горі ягоди і ведмідь роздер їй ногу. Отож Бу-у схопив її і поніс на своє дерево. Батько вже ніколи не повернув її собі.

Він боявся. А старий Бу-у ще й дражнив його. Але батько не зважав на те.

Другий здоровань був Дужа Рука. Він був найкращий рибалка. Але одного дня він поліз по яйця морської чайки, упав зі скелі і вже ніколи не видужав після того. Він дуже кашляв, і плечі йому зігнулись одне до одного. Отож батько взяв собі жінку Дужої Руки. Коли той ходив круг нашого дерева і бухикав, батько глузував з нього і шпурляв каміння. Отак жили ми в ті часи. Не знали ми, як треба об'єднати сили і стати дужими.

— А хіба міг брат узяти братову жінку? — запитав Прудкий Олень.

— Авжеж, аби тільки той сам пішов жити на інше дерево.

— Але ми не робимо тепер такого, — відповів Той, що боїться темряви.

— Це тому, що я ваших батьків навчив кращого. — Довгобородий сягнув волохатою рукою у ведмежу тушу, витяг повну жменю здору і почав замислено його смоктати. Опісля він витер руки об голі боки й заговорив далі: — Те, що я нам розповідаю, трапилося давно, ще коли ми не знали нічого кращого.

— Дурні ви були, як не знали нічого кращого, — зауважив Прудкий Олень, а Жовтоголовий щось промимрив на знак згоди.

— Так, ми були дурні, і ще стали дурнішими, як побачите далі. Але ми вивчилися на краще, і ось як. Ми, рибоїди, не знали, як саме з'єднати всі свої сили, щоб вони були силою всіх нас. М'ясоїди, що жили у Великій Долині, по той бік вододілу, трималися гурту: полювали разом, рибу ловили разом і разом воювали. Ото якось прийшли вони в нашу долину. Наші родини позалазили кожна в свою печеру або на своє дерево. Було тільки десять м'ясоїдів, але вони билися вкупі, а ми билися — кожна родина нарізно.

Довгобородий довго й розгублено лічив на пальцях.

— Нас було шістдесят чоловіка, — це все, що він спромігся висловити губами й пальцями. — І ми були дуже сильні, тільки не знали цього. Отож ми тільки дивились, як десять чоловік кинулись на дерево Бу-у. Він добре бився, але йому не пощастило. Ми бачили це. Коли кілька м'ясоїдів пробували видертись на дерево, Бу-у мусив показатись на видноті, щоб кидати їм на голови каміння; тоді інші м'ясоїди, які цього тільки й ждали, прошили його всього стрілами. І то був кінець Бу-у.

Потім м'ясоїди перемогли Одноока з родиною. Вони розпалили багаття коло печери і викурили його звідти, як ми сьогодні викурювали ведмедя. Тоді полізли до Шестипалого на дерево й убили його разом з дорослим сином, а решта нас тим часом повтікали. М'ясоїди захопили кілька наших жінок, убили двох дідів, що не могли швидко бігти, і кількох дітей. Жінок вони забрали з собою у Велику Долину.

Тоді ми позлазились назад і чомусь, — може, тим, що полякалися і відчували потребу один в одному, — заговорили про всі події. То була наша перша рада — наша перша справдешня рада. І на цій раді ми утворили наше перше плем'я, бо вже дечого навчилися. З десяти м'ясоїдів кожен, мав силу десятиох, бо десятеро билися, як один. Вони з'єднали свої сили. Але наші тридцять родин, тобто шістдесят чоловіка, мали силу одного, бо билися нарізно.

То була велика і важка розмова, бо тоді ми ще не мали таких слів, як тепер, щоб говорити. Коротун задовго опісля придумав кілька слів, так само й інші з нас

придумували по слову від часу до часу. Але врешті ми погодилися згур-

тувати свої сили й бути, як один, коли м'ясоїди придуть до нас через вододіл красти жінок. І це вже було плем'я.

Ми Поставили на кряжі двох чоловіків — одного на день, а другого на ніч, щоб стерегти, коли придуть м'ясоїди. То були очі племені. А ще десятеро вдень і вночі було наготові з дрюками, списками й стрілами в руках. Раніше коли хто Ходив по рибу, по черепашки чи по чайчині яйця, той брав із собою зброю і тільки половину часу здобував їжу, бо другу половину вартував, боячись, щоб хто не напав на нього. Тепер усе змінилося. Чоловіки виходили неозброєні і весь час тільки здобували їжу. Так само, коли жінки йшли в гори по коріння та ягоди, п'ятеро чоловіків з десятка йшли з ними, щоб оборонити їх. І весь час удень і вночі очі племені стежили з вершини кряжа.

Але почалися прикрощі. Як звичайно, через жінок. Чоловіки, що не мали жінок, хотіли чужих, і було багато бійок між ними: іноді комусь розбивали голову або встромляли списа в тіло. Коли один з вартових був на вершині вододілу, хтось викрадав його жінку, і він спускався відбивати її. Тоді другий вартовий, побоюючись, що хтось візьме і його жінку, теж спускався вниз. Виникали непорозуміння і поміж тих десяти, які завше були при зброї, і вони билися п'ятеро проти п'яťох, аж поки декотрі втікали берегом униз, а інші їх гонили.

Отож плем'я лишалося без очей, або вартових. Ми не мали сили шістдесяти. Ми зовсім не мали сили. Тим-то ми зібрали раду й утворили наші перші закони. Я був щеням тоді, але пам'ятаю. Ми сказали: щоб бути дужими, нам не треба вбивати один одного, і встановили закон, що коли хто вб'є, того мусить убити плем'я. Встановили й другий закон: коли хто вкраде чийсь жінку, його теж мусить убити плем'я. Ми сказали: якщо хто-небудь матиме забагато сили і через неї кривдитиме своїх братів у плем'ї, його треба вбити, щоб сила його більше не шкодила. Якщо ми залишимо його силу, брати боятимуться, і плем'я розпадеться, і ми знову будемо такі безсилі, як тоді, коли м'ясоїди вперше на нас напали й убили Бу-у.

Суглоб-Кістка був сильний, дуже сильний, і не визнавав ніякого закону. Він знав тільки свою власну силу, і, сповнений тої сили, він пішов та й узяв собі жінку Тричерепашвого. Тричерепашний спробував битися, але Суглоб-Кістка вибив йому мозок з голови. Одначе Суглоб-Кістка забув, що ми всі згуртувалися, щоб додержувати закону серед нас, і ми його вбили під його ж гаки деревом, а тіло, повісили на гілляці як пересторогу, що закон сильніший за якусь людину. Ми встановили закон, усі ми, і ніхто не був вищий над закон.

Були ще інші прикрощі, бо знайте, Прудкий Оленю, і ти, Жовтоголовий, і Той, що боїться темряви, що не легко утворити плем'я. Було багато справ, дрібних справ, багато клопоту, щоб скликати всіх чоловіків на раду. Ми збирали ради ранками, опівдні, ввечері й серед ночі. Через ті ради ми мали обмаль часу здобувати їжу, бо все траплялась якась дрібниця, що її треба було владнати: призначити двох нових вартових, що мали стати на кряжі замість попередніх, або визначити, яка пайка їжі має перепастим тим, хто завше при зброї і хто не міг собі здобувати отої їжі.

Нам потрібний був старший, що робив би все це, був би голосом нашої ради і звітував би перед радою про все, що робитиме. Отож обрали ми Фіс-Фіс на ватага. Був він сильний, дуже сильний, і дуже хитрий, а коли сердився, то пирхав якось отак: "Фіс-фіс", наче дика кішка.

Десятьох чоловіків, що охороняли плем'я, було поставлено спорудити кам'яний мур у горловині долини. Жінки й старші діти, а також інші чоловіки допомогли будувати той міцний мур. Після того всі родини спустились із своїх дерев та печер і збудували курені під захистом муру. Ті курені були більші й далеко кращі на житло, ніж печери й дерева, і кожному там краще велося, бо чоловіки, з'єднавши сили, утворили плем'я. Отже, маючи мур, охорону й вартових, залишалося більше часу полювати, рибалити й збирати корінці та ягоди; побільшало їжі, кращої їжі, і ніхто не ходив голодний. Триногий, — так прозваний, бо ще в дитинстві ноги йому перебито і він ходив з ціпком, — дістав насіння дикого зерна й посадив у землю в долині коло свого куреня. Він також пробував садовити товсті корінці та інше, що знаходив у гірських долинах.

У Морську Долину прийшло багато родин з надбережних долин і з високих гір, де вони жили скорше як дикі звірі, аніж як люди, і прийшли вони тому, що в нас, завдяки охоронцям, вартовим і мурові, було безпечно, що мали ми досить їжі, за яку не треба битися. І незабаром у Морську Долину понасходила сила-силенна родин. Але перед тим, як це сталося, землю, що була для всіх і належала, всім, поділили. Почав це Триногий, коли посіяв зерно. Проте більшість нас не цікавилася землею. Ми думали, що це

безглуздо — межувати її кам'яними огорожами. Їжі ми мали вдосталь, так чого ж нам ще треба було? Я пам'ятаю, що мій батько та я будували кам'яні огорожі для Триногого, і за це нам плачено зерном.

Ось чому тільки декотрі з нас мали землю, і Триногий мав найбільше. Інші, що взяли собі землю, віддавали її тим, хто працював, і за те їм платилося зерном, товстими корінцями, ведмежими шкурами й рибою, яку хлібороби вимінювали на зерно. І от ми довідались, що землі вже немає.

Це було тоді, коли Фіс-Фіс помер, а ватагом став Собачий Зуб — його син. Він напосідав, щоб його будь-що, а настановили на ватага, бо ж перед ним ватагував його батько. Собачий Зуб мав себе за кращого від батька. Спершу він був добрий ватаг працював багато, і рада мала щораз менше роботи. Тоді піднявся новий голос у Морській Долині. То був Кривогуб. Ніколи ми не зважали на нього, аж поки він почав говорити з духами померлих. Пізніше ми прозвали його Гладким Здоровилом, бо він надміру їв, нічого не робив і все гладшав. Одного дня Гладкий Здоровило оповістив нас, що він знає тайни мертвих і що він — голос бога. Він потоваришував із Собачим Зубом, який наказав нам зробити Гладкому Здоровилу курінь. І Гладкий Здоровило заборонив без дозволу підходити до того куреня і став тримати там свого бога.

Все більшала й більшала сила Собачого Зуба над радою, а коли рада ремствувала і хотіла обрати іншого ватага, Гладкий Здоровило промовляв голосом бога й казав "ні". Триногий та інші, хто мав землю, стояли за Собачого Зуба. Але найдужчим у раді був

Морський Лев, і йому власники землі потайці дали землі, наділили його також ведмежими шкурами й кошиками з зерном. Тим-то Морський Лев сказав, що голос Гладкого Здоровила — це правдивий голос божий, і всі мусять йому коритись. І скоро після того Морського Лева назвали голосом Собачого Зуба, і він промовляв за нього.

Іще був Мале Пузо — невеличкий чоловік і такий худючий, наче зроду не мав доволі їжі. У гирлі річки, там, де мілина зменшувала силу бурунів, Мале Пузо зробив велику загату на рибу. Раніш ніхто ніколи не бачив і гадки навіть не мав про таку загату. Він із сином та жінкою працював цілі тижні, а ми всі тим часом сміялися з тої роботи. А коли її скінчили, то першого ж дня він зловив риби більше, ніж усе наше плем'я за тиждень, — отож була велика радість. Ще тільки одне місце лишалося в річці на другу таку загату, але коли мій батько, я й десятеро інших чоловіків взялися робити ту дуже велику загату, прийшла варта з того великого куреня, що ми збудували Собачому Зубові. І вона відігнала нас своїми списками, бо там з дозволу Морського Лева, котрий був голосом Собачого Зуба, мав спорудити собі другу загату Мале Пузо.

Люди дуже ремствували, і мій батько зібрав раду. Та коли він підвівся, щоб говорити, Морський Лев прошив йому списом горло і він помер. І Собачий Зуб, і Мале Пузо, і Триногий, і всі, хто мав землю, сказали, що це добре. А Гладкий Здоровило сказав, що це божя воля. Після того всі боялися виступати в раді, і більше ради вже не було.

Інший чоловік — Свиняча Щелепа — завів кіз. Він почув про це у м'ясоїдів і незабаром надбав багато отар. Ще інші, котрі не мали ні землі, ані рибної загати і ходили голодні, радо пішли працювати на Свинячу Щелепу: вони доглядали його кіз, охороняли їх від диких собак і тигрів, пасли на пасовищах у горах. За це Свиняча Щелепа давав їм козяче м'ясо їсти козячі шкури вдягати, і ще деколи вони вимінювали козяче м'ясо на рибу, зерно й товсте коріння.

То було тоді, коли видумували гроші. Морський Лев перший таке надумав і поговорив про це з Собачим Зубом та Гладким Здоровилом. Бачите, оці трое від усього в Морській Долині мали свою пайку. їм належав кожен третій кошик зерна, кожна третя рибина й третя коза. Затомість вони годували охорону й вартових, а решта лишалася їм. Часом, коли ловилося багато риби, вони не знали, що з своєю рибою робити. Тоді Морський Лев посадив жінок робити з черепашок гроші — маленькі кружальця, гладенькі й гарні, з діркою кожне. їх низали разками, й ті разки названо грішми.

За кожен разок можна було дістати тридцять або сорок рибин, але жінки, роблячи один разок за день, мали кожна по дві рибини. То була риба Собачого Зуба, Гладкого Здоровила і Морського Лева, риба, що її ті трое не з'їдали. Отож усі гроші належали їм. Тоді вони сказали Триногому та іншим власникам землі, що братимуть свою пайку зерна та коренів грішми; Малому Пузові — що братимуть свою пайку риби грішми, і Свинячій Щелепі — що братимуть свою пайку кіз і сиру теж грішми. Отже, той, хто не мав нічого, працював на того, хто мав, і йому платилося за це грішми. На ті гроші він купував, верно, рибу, м'ясо, сир. Триногий і всі власники сплачували грішми Собачому

Зубові, Морському Левові та Гладкому Здоровилу їхні пайки. Ці троє теж грішми платили охороні й вартовим, а ті, своєю чергою, платили грішми за свою їжу. А що гроші були дешеві, то Собачий Зуб мав багато більше охоронців. І що гроші легко було робити, чимало людей почали виробляти їх собі. Але охорона штрикала тих людей списками й стріляла в них стрілами, бо вони розбивали плем'я. А розбивати плем'я було погано; адже тоді м'ясоїди перейшли б вододіл і вибили б усіх нас.

Гладкий Здоровило був голосом бога, але він узяв Перебите Ребро і настановив його на жерця, тож той став голосом Гладкого Здоровила й мусив за нього говорити. Обидва вони мали інших людей, що їм слугували. Так само й Мале Пузо, і Триногий, і Свиняча Щелепа мали собі людей, котрі вилежувалися на сонечку навколо їхніх куренів, були їм за посланців і виконували їхні накази. І все більше й більше людей відривалося від праці, а тим, що далі працювали, поважчало в роботі. Отож люди не хотіли працювати й намагалися якось викручуватись, аби інші люди на них працювали. Косоокий знайшов такий спосіб: він перший зварив із зерна вогненний напій. І відтоді він більше не працював, бо, потай переговоривши з Собачим Зубом, із Гладким Здоровилом та іншими владцями, він умовився, що тільки він один варитиме вогненний напій. Та Косоокий не сам варив. Напій йому варили люди, а він платив їм грішми. Тоді він продавав вогненний напій за гроші, і всі люди купували. І багато разків грошей віддав він Собачому Зубові, Морському Левові та всім іншим владцям.

Гладкий Здоровило та Перебите Ребро підтримали Собачого Зуба, коли той брав собі другу, а потім і третю жінку. Вони сказали, що Собачий Зуб не такий, як інші люди, а другий після бога, що його тримав у своєму курені-табу Гладкий Здоровило; Собачий Зуб теж так сказав і хотів довідатись, хто це ремствував, що він узяв собі кілька жінок. Собачий Зуб зробив великого човна й відірвав від роботи чимало людей, які потім, на сонечку вилежуючись, нічогісінько не робили, тільки гребли замість Собачого Зуба, коли він сідав у човен. Він поставив Тигрячу Морду старшим над усіма охоронцями; отож Тигряча Морда зробився йому правою рукою, і коли хтось не подобався Собачому

Зубові, Тигряча Морда вбивав того чоловіка. А Тигряча Морда наставив біля себе ще одного, і той був уже йому правою рукою: виконував його накази та вбивав замість, нього.

Але дивна річ діялася: дні минали, ми працювали тяжче й тяжче, а харчів діставали менше й менше.

— А як же кози, зерно, товсте коріння й загати? — спитав Той, що боїться темряви. — Що ж із усім цим? Хіба ж не більше їжі можна було виробити людською працею?

— То правда, — відповів Довгобородий. — Троє на рибній загаті ловили риби більше, ніж усе плем'я, коли не було загати. Та хіба ж я не казав, що ми були дурні? Ми здобували їжі багато, а одержували мало.

— Але це годі й утямити, як то багато людей, нічого не роблячи, все поїдали, — мовив Жовтоголовий.

Довгобородий сумно хитнув головою.

— Собаки Собачого Зуба обжиралися м'ясом, люди, на сонечку вилежуючись і нічого не роблячи, обростали жиром, а тим часом малі діти криком кричали, засинаючи голодні.

Прудкий Олень був вражений розповіддю про голоднечу і, відірвавши шмат ведмежого м'яса, настромив на рожен і засмажив його на жару. Він зжер його, плямкаючи губами, а Довгобородий тим часом провадив далі:

— Коли ми ремствували, Гладкий Здоровило вставав і голосом бога говорив, що бог прикмітив мудрих людей і дав їм в обладу і землю, й кіз, і загату, й вогненний напій і що без тих мудрих людей ми б і досі були звірі, як тоді, коли жили на деревах.

Тоді знайшовся ще один, що став за співця пісень у владаря. Люди його називали Коротуном, бо він був малий, з поганим обличчям і незграбним тілом і не визначався в роботі а чи в яких вчинках. Він любив найситніші кістки з мозком, добірну рибу, тепле козяче молоко, найліпше стигле зерно й затишне місце коло вогню. Отак і жив собі у владаря під боком той співець, бо вигадав спосіб нічого не робити й гладшати. А коли люди дедалі більше ремствували й дехто почав камінням шпурляти у курінь владарів. Коротун співав пісень про те, як добре бути рибоїдом. Він співав, що рибоїди — обранці божі й найкращі божі створіння. Він співав, що м'ясоїди — мов ті свині й вороння, і що добре рибоїдам битися з ними і в бою вмирати, бо тим вони виконують волю бога, який велить нищити м'ясоїдів. Слова його пісні були нам як вогонь, і ми вимагали, щоб

нас вели на м'ясоїдів. Ми забували про свій голод, про свої нарікання і тішилися, коли Тигряча Морда водив нас через кряж, де ми вбивали м'ясоїдів.

Але життя в Морській Долині не легшало. Щоб дістати собі їжу, був тільки один спосіб: працювати на Триногого, на Мале Пузо або на Свинячу Щелепу, бо тепер уже не було землі, де людина могла б посіяти собі зерно. І часто робочих рук виявлялося більше, ніж потребував Триногий та інші. Отож ці люди голодували з своїми жінками, дітьми й старими матерями. Тигряча Морда сказав, щоб вони, коли хочуть, пішли до нього в охорону, і чимало їх пристало на це; відтоді вони знали тільки одне — штрикати списками тих, хто працював і ремствував, що стільки є ледачих дармоїдів.

А коли ми нарікали, Коротун співав нових пісень. Він співав про те, що Триногий, Свиняча Щелепа та інші — дужі люди, тим-то вони мають усього багато. Він співав, що ми повинні радіти, маючи в себе таких дужих людей, бо якби не вони, ми б загинули від власної нікчемності та від м'ясоїдів. Ми повинні тільки радіти, що такі дужі люди наклали на все свою руку. І Гладкий Здоровило, і Свиняча Щелепа, і Тигряча Морда, і всі інші казали, що то правда.

— Гаразд, — мовив Довгоіклий, — тоді й я буду дужий.

І він добув зерна, зварив вогненний напій і почав продавати його за оті разки грошей. І коли Косоокий нарікав, Довгоіклий говорив, що він теж дужий і якщо Косоокий здійматиме бучу, він розчерепить йому голову. Тоді Косоокий злякався, пішов і перемовився з Триногим та Свинячою Щелепою. І всі троє пішли радитися з Собачим Зубом. Собачий Зуб поговорив з Морським Левом, а Морський Лев спровадив посланця з дорученням до Тигрячої Морди. Тигряча Морда послав свою охорону, і та

спалила курінь Довгоіклого разом з його вогненним напоєм. При тім вони забили його самого з усією родиною. Гладкий Здоровило сказав, що це добре, а Коротун заспівав нових пісень про те, як добре додержувати закону, який прегарний край Морська Долина і що кожен, хто її любить, мусить іти й убивати поганих м'ясоїдів. І знову його пісня була нам як вогонь, і ми забували свої нарікання.

То було щось дивне. Коли Мале Пузо наловив так багато риби, що її довелося б дуже дешево продавати, — він чималу частину кидав назад у море, щоб за решту платили дорожче. Триногий часто залишав великі лани незасіяними, щоб одержати за своє зерно більше грошей. А жінки стільки навиробляли грошей з черепашок, що вони були зайві, і Собачий Зуб наказав їх більше не робити. І жінки ті лишилися без роботи і перейшли на чоловічу роботу. Я працював на рибній загаті, дістаючи щоп'ятого дня разок грошей. А тепер моя сестра працювала замість мене, дістаючи що десятого дня разок грошей. Жінкам платили дешевше, і ми zostалися без їжі. Тигряча Морда сказав, що нам треба піти в охорону. Тільки я не міг бути охоронцем, бо кульгав на одну ногу, і Тигряча Морда не взяв мене. А таких, як я, назбиралося чимало. Ми були покидьки і тільки тинялися, просячи роботи, або гляділи малих дітей, коли жінки були на роботі.

Жовтоголовий теж зголоднів під час розповіді і заходився смажити на жару шмат ведмедини.

— А чому ви не повстали всі разом і не вбили Триногого, Свинячу Щелепу, Гладкого Здоровила та інших і не здобули собі вдосталь їжі? — запитав Той, що боїться темряви.

— Бо ми цього не розуміли, — відповів Довгобородий. — То було забагато як на нашу тям, та й те, що варта штрикала нас списками, а Гладкий Здоровило говорив про бога, а Коротун співав нових пісень. І коли хто придумував щось розумне і казав про це, Тигряча Морда разом з охоронцями хапали того мудрія і під час відпливу прив'язували до скелі, а як починався приплив, вода підіймалася і затопляла його.

То була дивна річ — оті гроші. Вони як і пісні Коротунові. Здавалося, що все гаразд, але то було не так, і поволі ми це зрозуміли. Собачий Зуб почав збирати гроші в себе. Він складав їх на великі купи в курені, що його вдень і вночі стерегли вартові. І що більше він нагромаджував грошей, то вони дорожчали, і людина мусила працювати довше, ніж раніше, щоб одержати такий самий разок грошей. Та до того ж усе говорили про війну з м'ясоїдами, і Собачий Зуб із Тигрячою Мордою зібрали в багатьох куренях повно зерна, сушеної риби, вудженого козячого м'яса та сиру. І хоч там була сила-силенна харчу, одначе людям їжі не вистачало. І що воно було за перечеп? А тільки-но люди починали занадто голосно нарікати, Коротун заспівував нової пісні, Гладкий Здоровило промовляв; і то були божі слова, що ми повинні вбивати м'ясоїдів, а Тигряча Морда вів нас через кряж, щоб убивати і щоб нас убивали. Я був, занадто кволий, щоб стати охоронцем і гладшати, вилежуючись на сонці, та коли йшлося до війни, Тигряча Морда охоче брав і мене. А поївши всі припаси, що було зібрано по куренях, ми кидали воювати й поверталися додому, щоб працювати і назбирати більше харчу.

— Ну то ви всі подуріли тоді, — зауважив Прудкий Олень.

— А таки подуріли, — погодився Довгобородий. — Все те було дивне. Жив тоді Перебийніс. Він завше казав, що воно не так, як слід. Він казав, що ми й справді подужчали, коли об'єднали наші сили. І він казав, що коли ми вперше утворили плем'я, то правильно вирішили позбавляти життя тих, чия сила була на шкоду плем'ю, хто розбивав голови своїм братам і викрадав жінок своїх братів. А тепер, казав він, плем'я не дужчає, а слабшає, бо в нас є люди з такою силою, що шкодить плем'ю: ті люди мали силу від землі, як от Триногий; від рибної загати, як от Мале Пузо; від усього козячого м'яса, як от Свиняча Щелепа. Найперше, казав Перебийніс, це треба позбавити тих людей їх лихої сили, треба примусити їх працювати — всіх чисто, і не давати їсти тим, хто не працює.

А Коротун співав нової пісні — про людей, таких як Перебийніс, котрий хотів повернути все назад, щоб люди знов жили на деревах.

Але Перебийніс не казав такого: він не хотів повертатися назад, а тільки йти вперед; він казав, що ми дужчі тоді, як об'єднуємо силу, і що якби рибоїди приєднали свої сили до сил м'ясоїдів, не було б більше потреби воювати, не стало б вартових і охоронців, і якби всі працювали, було б стільки харчу, що кожен мусив би працювати лише зо дві години на день.

Тоді Коротун знову заспівав; і співав він про те, що Перебийніс ледащо, і співав він також "Пісню про бджіл". То була дивна пісня, і хто її слухав, ставав нестямний, наче напивався міцного вогненного напою. У пісні він співав про рій бджіл та розбійницю-осу, що прилетіла до них жити й крала їхній мед. Вона була ледача й казала їм, що не треба працювати; вона казала також, що краще їм заприятелитися з ведмедями, котрі зовсім не медокради, а найщиріші їхні приятелі. Співав Коротун, тільки даючи на здогад, але хто слухав його, той знав, що рій — це плем'я з Морської Долини, що ведмеді — це м'ясоїди і що ледача оса — це Перебийніс. І коли Коротун співав, що рій, послуховавшись оси, мало не загинув, люди ремствували й огризались, а коли Коротун заспівав, що нарешті добрі бджоли повстали й на смерть зажалили осу, всі, похапавши каменюки, на смерть забили Перебийноса і кидали на нього каміння, доки вже нічого не стало видко, — тільки височіла над ним купа камінняччя. Було тут і багато бідаків, які довго й тяжко працювали і не мали вдосталь їжі, і вони теж помагали закидати камінням Перебийноса.

А коли загинув Перебийніс, лишився тільки один, котрий насмілювався встати й сказати, що він думав, і звався він Волохань. "Де сила дужого? — спитався він. — Ми всі дужі, і дужчі за Собачого Зуба, і за Тигрячу Морду, і за Триногого, і за Свинячу Щелепу, і за всіх інших, які нічого не роблять, а їдять багато і знеможують нас своєю лихою силою. Люди, котрі невірники, не мають сили. Якби той, хто перший виявив суть і корисність вогню, використав свою силу, ми стали б його рабами, як тепер ми раби Малого Пуза, котрий виявив суть і корисність загати на рибу, і раби того, хто виявив суть і корисність землі, та кіз, та вогненного напою. Колись, брати мої, жили ми на деревах, і ніхто не був у безпеці. Та ми вже не воюємо один з одним. Ми з'єднали

наші сили. Не воюймо ж і з м'ясоїдами. З'єднаймо нашу силу з їхньою силою. Тоді ми насправду будемо дужі. І тоді виходитимемо ми разом — рибоїди й м'ясоїди — і вбиватимемо тигрів, і левів, і вовків, і пастимемо наших кіз по всіх горбах, і сіятимемо товсті корінці по всіх гірських долинах. І відтоді ми станемо такі дужі, що всі люті звірі повтікають від нас або загинуть. І ніхто не встоїть перед нами, бо сила одного буде силою всіх людей світу".

Так говорив Волохань, і люди вбили його, бо казали, що він дикий, що хоче повернути назад і жити на дереві. То було дуже дивно. Тільки-но виходив хто й хотів вести всіх уперед, як про нього казали ті, котрі не хотіли жодних змін, що він тягне всіх назад, і його вбивали. А бідний люд був дурний і помагав забивати його камінням. Ми всі були дурні, крім тих, що гладшали й нічого не робили. Дурних називали мудрими, а мудрих забивали камінням. Ті, хто працював, діставали мало їжі, а хто не працював, їли аж забагато.

Плем'я підупадало на силі. Діти росли кволі й хоровиті. А що їли ми не вдосталь, то поширились у нас незнані хвороби, і ми мерли як ті мухи. І тоді м'ясоїди пішли на нас. Тигряча Морда часто водив нас через кряж убивати їх. А тепер вони прийшли відплатити за свою кров. Ми були занадто кволі й недужі, щоб захистити велику стіну. І вони повбивали нас — усіх нас, крім деяких жінок, що їх узяли з собою. Ми з Коротуном утекли; я сховався в найдикішій місцині, зробився мисливцем, і вже більше не голодував. Жінку я собі викрав у м'ясоїдів і пішов жити в печери у високих горах, де ніхто не міг би мене знайти. Ми мали трьох синів, і кожен син викрадав собі жінку в м'ясоїдів. А що було далі, ви знаєте, бо хіба ж ви не сини моїх синів?

— А як же Коротун? — спитав Прудкий Олень. — Що з ним сталося?

— Він пішов жити до м'ясоїдів і співав пісень їхньому владареві. Тепер він уже старий, але співає тих самих давніх пісень, і коли хто повстає і хоче йти вперед, він співає, що той тягне назад, щоб жили на деревах.

Довгобородий застромив руку у ведмежий тулуб і беззубими яснами почав смоктати здір із жмені.

— Колись, — сказав він, витираючи руки собі об боки, — всі дурні повмирають, і тоді живі люди рушать уперед. Сила дужого буде їхньою силою, і вони об'єднають свої сили, і з людей усього світу жоден не битиметься один з одним. Тоді не лишиться ні охорони, ані вартових на мурі. І всіх лютих звірів повбивають, і, як казав колись Волохань, усі пагорби стануть за пасовища для кіз, а всі гірські долини засіється зерном і засадиться товстими корінцями. Всі люди побратаються, і ніхто не ледарюватиме, не вилежуватиметься на сонечку, щоб їх годували їхні товариші. І все це станеться тоді, коли дурні повмирають і коли вже не буде співців, що співають "Пісню про бджіл". Бджоли — не люди.